

J. Martín Velasco

**INTRODUCERE
ÎN FENOMENOLOGIA RELIGIEI**

Traducere din spaniolă și *Cuvânt-înainte*
de Cristian Bădiliță

Ediție revăzută și adăugită

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2023

CUPRINS

Nota editorului.....	5
Cuvânt-înainte.....	7
Notă preliminară	9
Introducere. FENOMENOLOGIA RELIGIEI ÎN CÂMPUL ȘTIINȚEI RELIGIILOR	11
ISTORIA STUDIULUI POZITIV AL FAPTULUI RELIGIOS	13
1. Studiul faptului religios din Antichitatea greco-romană până în secolul XIX.....	14
2. Știința modernă a religiilor.....	19
II. METODA FENOMENOLOGICĂ ȘI APLICAREA SA ÎN STUDIUL FAPTULUI RELIGIOS.....	37
1. Istoria dezvoltării sale și principalii reprezentanți.....	37
2. Metoda fenomenologică. Elaborare sistematică.....	45
3. Fenomenologia religiei în câmpul științelor fenomenului religios. Rezultatele investigației metodologice	60

CAPITOLUL I

PENTRU ÎNȚELEGEREA FAPTULUI RELIGIOS..... 67

I. SACRUL CA NIVEL ȘI SFERĂ DE REALITATE 69

1. Introducere în sfera sacrului 71

2. Semnele rupturii de nivel săvârșite de sacru..... 73

II .REALITATEA DETERMINANTĂ A SFEREI SACRULUI..... 83

1. Înțelegerea lumii religioase plecând de la ideea de putere
și de la imaginea lui Dumnezeu..... 84

2. Misterul, realitate determinantă a sferei sacrului..... 87

3. Mediațiile „obiective“ ale sacrului..... 104

CAPITOLUL II

ATITUDINEA RELIGIOASĂ A OMULUI 113

1. Structura fundamentală a atitudinii religioase 113

2. Atitudinea religioasă și expresiile sale 122

3. De la atitudinea religioasă la actele religioase 137

4. Atitudinea religioasă și intențiile nonreligioase
ale relației cu absolutul 152

5. Recapitulare: esența faptului religios 162

CAPITOLUL III

CONFIGURAȚIILE DIVINULUI ÎN ISTORIA RELIGIILOR

INTRODUCERE 165

1. Figura Ființei Supreme la populațiile primitive..... 167

2. Politeismul. Configurarea divinității într-o multitudine
de figuri 173

3. Dualismul religios. Configurația dualistă a divinității 181

4. Configurația monistă a divinității 186

5. Budismul: reprezentarea divinului prin tăcerea cu privire la Dumnezeu și lipsa oricărei reprezentări.....	200
6. Monoteismul profetic, o nouă formă de configurare à divinității	216

CONCLUZIE	235
-----------------	-----

Recapitulare

FAPTUL RELIGIOS.....	239
1. Faptul religios în istoria omenirii	239
2. Structura faptului religios	241
3. Viața religioasă și viața profană.....	250

ISTORIA STUDIULUI POZITIV AL FAPTULUI RELIGIOS

Știința religiilor e cu certitudine recentă. Numele pare să vină de la Max Müller, considerat, în genere, ca întemeietorul ei¹. În sensul strict de studiu al faptului religios cu metodele specifice cunoașterii științifice pozitive, ea a apărut în a doua jumătate a secolului XIX. În acest sens, sintagma „știința religiilor“ e folosită pentru a desemna o formă tipică de considerare a religiei, diferită de cea teologică și filozofică, nu numai prin metodă, ci și prin obiect. Într-adevăr, în timp ce teologia și filozofia se ocupă cu precădere de Dumnezeu sau de ideea de divinitate, știința religiilor se ocupă de faptul religios așa cum apare el în istorie. Dar dacă în această accepție știința religiilor e foarte recentă, totuși, încă din cele mai vechi timpuri, există încercări de observare a religiei pe care le putem considera precursorile, mai mult sau mai puțin îndepărtate,

¹ Așa gândește E. Hardy, *Zur Geschichte der Vergleichenden Religionsforschung*, „Archiv für Religionswissenschaft“ IV (1901), pp. 45-46, 97-135, 193-220, și G. Mensching, *Geschichte der Religionswissenschaft* (traducere franceză: *Histoire de la science des religions*, Paris, 1955, p. 11. Precizări în Pinard de la Boullaye, în minuțioasa lui anchetă metodologică și istorică, *L'étude comparée des religions. Essai critique*, Paris, 1922; cf., de asemenea, J. Wach, *Religionswissenschaft. Prolegomena zu ihrer wissenschaftstheoretischen Grundlegung*, Leipzig, 1924, pp. 1-20. Pentru întreaga istorie a științei religioase, cf. W. Schmidt, *Handbuch der Vergleichenden Religionsgeschichte* (traducere în spaniolă, sub titlul *Manual de historia comparada de las religiones, origen y formación de la religión. Teorías y hechos*, Madrid, ediția a doua, 1941. Cităm după ediția spaniolă). De asemenea, Mircea Eliade, *The History of Religion in Retrospect (1912-1962)*, in „The Journal of the Bible and Religion“ 31 (1963), pp. 98-109. J. de Vries, *The Study of Religion. A historical Approach*, New York, 1967; R.F. Merkel, *Zur Geschichte der Religionsphänomenologie, Eine Heilige Kirche*, vol. 33 (1942), pp. 38-61.

ale științei moderne a religiilor și care ne ajută, pe de o parte, să-i explicăm apariția, și pe de altă parte, să-i înțelegem sensul. Fără nicio pretenție de exhaustivitate, ne vom referi la antecedentele din Antichitatea greco-romană și la cele din perioada care începe cu epoca marilor călătorii și a noilor descoperiri, culminând cu Iluminismul.

1. Studiul faptului religios din Antichitatea greco-romană până în secolul XIX

Dacă religia este un fapt la fel de vechi ca omul, după cum se poate deduce din istoria religiilor, atunci nu trebuie să ne mirăm că, de când există informații despre om, avem date și despre preocupările sale religioase. Dar, pentru ca preocuparea aceasta să se poată converti în studierea, descrierea și compararea faptului religios, se cereau anumite circumstanțe care numai în perioada greacă a culturii par să se fi realizat într-o formă adecvată. În orice caz, Grecia este locul unde întâlnim primele mărturii ale unui interes clar acordat faptului religios. Acest interes se manifestă în trei feluri. Primul apare în chiar interiorul lumii religioase și constituie o simplă dezvoltare a expresiei „raționale“ a faptului religios, prin intermediul povestirilor mitice, într-un anumit moment al evoluției religiei politeiste. Aceasta sistematizează miturile prin care se exprimă credința în zei și, astfel, organizează multiplele manifestări divine într-un panteon strict ierarhizat. Homer și Hesiod, cu mitologiile și teogoniile lor, ar constitui prima dovadă de aplicare a rațiunii, sistematică într-un anumit fel, asupra faptului religios. În operele lor, ca și în mitologiile marilor culturi ale Antichității, pe lângă rudimentele unei științe a religiilor, descoperim și rădăcinile teologiei. Căci, în afară de descrierea și studierea faptului religios, poezii și marii „creatori“ ai sistemelor mitologice încearcă să reflecteze asupra divinității și să-i ordoneze manifestările.

Teologia mitică a lui Homer și Hesiod este imediat criticată de primii filozofi greci. Ei îi reproșează antropomorfismul desfrânat, înlocuind-o printr-o „teologie naturală“, mai sobră, care, în loc să ia ca obiect de investigație credințele și miturile, se preocupă în special de explicarea realității, recurgând abia în ultimă instanță la divinitate, văzută ca ultimă cauză a tot ce există¹.

¹ Cf. celebrele fragmente din Xenofan, în special 10-16; Heraclit, Anaxagoras, Protagoras, cât și locurile clasice din Platon și Aristotel.

găsi un fundament interior moralei¹. O importanță aparte o are critica epicureică a religiei văzute ca produs al fricii; această idee constituie, cum se știe, baza criticii religiei din *De rerum natura* a lui Lucrețiu².

E curios că în literatura religioasă orientală, deja foarte dezvoltată pe atunci, nu apare un studiu obiectiv al fenomenului religios, ci mai degrabă o speculație metafizică născută chiar din miezul literaturii religioase, precum aceea din *Upanișade*. G. Mensching explică fenomenul prin faptul că studiul obiectiv al religiei presupune o anumită distanțare față de ea, distanțare ce se produce tocmai în acest prim iluminism al tradiției occidentale, adică în perioada clasică a filozofiei grecești, și care nu are nicio paralelă în tradiția Orientului³.

Probabil din aceeași cauză, nici perioada patristică și medievală a gândirii creștine nu cunoaște studiul pozitiv al faptului religios. Există, de bună seamă, contacte reale între mediul elenistico-roman și cel creștin, în prima parte a perioadei respective, precum și între creștinism, iudaism și islamism în Evul Mediu. Dar acest contact a dus mai mult la valorizări apologetice ale religiilor respective și mai puțin la comparații între ele; valorizări apologetice ce se împart în două mari grupe, prezente chiar de la începutul gândirii creștine: unele condamnă orice formă de religie necreștină ca pură eroare – *dii gentium sunt daemonia*; celelalte, în schimb, acceptă câteva elemente ale acestor religii ca pe niște elemente ale unei pedagogii divine a omenirii.

Încă în plin Ev Mediu avea să intervină un factor ce va determina o schimbare de atitudine în această privință: ne referim la călătoriile întreprinse de occidentali în țările Orientului și la relatările lor despre cultele populațiilor întâlnite aici. Între aceste călătorii se remarcă, prin interesul informațiilor transmise, cele ale lui Marco Polo și Giovanni di Monte Corvino în Extremul Orient, cât și aceea a lui Jourdain de Séverac în Persia⁴. Roger Bacon, care în multe privințe este cu un pas înaintea secolului XIII, poate fi considerat un precursor al interesului arătat de epoca modernă cultelor necreștine și al zelului comparatistic suscitată de descoperirea acestora. În opera lui întâlnim o primă tipologie a religiilor, împărțite pe următoarele cinci compartimente:

¹ Cf. W. Jaeger, *op. cit.*; cf., de asemenea, Pinard de la Boullaye, *op. cit.*, pp. 21-40.

² Despre religia lui Epicur, cf. A.J. Festugière, *Épicure et ses dieux*, Paris, 1946.

³ Cf. *op. cit.*, pp. 40-41.

⁴ H. Pinard de la Boullaye, *op. cit.*, pp. 123-124; cf., de asemenea, în ce privește aspectul concret la care se referă titlul, H. de Lubac, *La rencontre du Bouddhisme et de l'Occident*, Paris, 1951, în special pp. 7-48. Despre întreaga problemă, cf. P. Damboriena, *La salvación en las religiones no cristianas*, Madrid, 1973, pp. 54-90, 100-150.

păgânii propriu-zisi, care venerază realitățile naturale precum pădurile, apele etc.; *idolatrii*, care venerază lucruri făcute de mâna omului (aici intră budiștii și politeiștii); *tătarii*, sau mongolii, care îmbină monoteismul cu practica magiei și vrăjitoriei; *sarazinii*, sau musulmanii, și *iudeii*¹. Toți aceștia ar avea, după Bacon, o serie de idei comune care nu se pot explica altfel decât acceptându-le ca înnăscute omului.

Era descoperirilor, începută odată cu secolul XV, aduce în Europa o imensă zestre de materiale colecționate de conchistadori, misionari și negustori, materiale privitoare la viața și obiceiurile popoarelor colonizate, conținând numeroase date despre credințele lor religioase. Acum începe o nouă etapă a studierii faptului religios, ce se extinde practic până la apariția, în secolul XIX, a științei moderne a religiilor.

În cadrul acestei lungi etape trebuie să distingem diferite elemente. Cel mai important este, fără îndoială, adunarea de materiale despre religiile și culturile precolumbiene din America, despre marile culturi și religii din India, China, Japonia și, ulterior, despre populațiile primitive din Africa. Aici trebuie remarcate, pentru importanța lor, relatările făcute de Bernal Díaz del Castillo, Bernardino de Sahagún, José de Acosta etc., privitoare la culturile central și sud-americe², relatările din Noua Franță și scrisorile edificatoare ale misionarilor iezuiți francezi³; operele părintelui Matteo Ricci și Roberto de Nobili asupra cultelor din China, respectiv India; documentele provenite de la populațiile africane⁴ și, ulterior (ne aflăm deja în secolul al XVIII), opera lui Joseph-François Lafitau, misionar în Canada, asupra „obiceiurilor sălbaticilor americani comparate cu vremurile preistorice“.

Relatările amintite mai sus conțin de obicei și aprecieri, în mare parte superficiale, bazate pe o comparare grăbită a practicilor religioase pe care le pun în paralel cu practicile religioase iudaice sau creștine⁵. La acestea, cu precădere descriptive, trebuie să adăugăm interpretările materialului conținut în ele. Sunt interpretări pe două paliere diferite. Primele sunt încercări de comparare a religiilor păgâne cu iudaismul, creștinismul sau cu „religia din zorii umanității“. În acest grup se încadrează lucrările lui Selden, H. Spencer,

¹ Citat în Mensching, *op. cit.*, p. 46.

² H. Pinard de la Boullaye, *op. cit.*, pp. 184 și urm.

³ *Ibid.*, p. 185.

⁴ *Ibid.*, p. 189.

⁵ *Ibid.*, pp. 187 și urm.

Jurieu, Vossius etc.¹, la care se cuvine să adăugăm opera lui De Brasses despre *Cultul zeilor-fetiș*² (De Brasses expune o teorie asupra originii religiei, care se va menține până la apariția științei propriu-zise a religiilor³), precum și opera, destul de recentă, a lui Benjamin Constant, conținând trăsături ale interpretării romantice a religiei⁴.

Datele ajunse în Europa despre religiile necreștine motivează și un al doilea grup de încercări de interpretare a faptului religios. Acest grup se situează clar pe un palier filozofic și este determinat de principiile raționalismului și iluminismului, predominante în Europa secolelor XVII și XVIII. Ca exemple, ajunge să amintim pe inițiatorul deismului englez, Herbert de Cherbury, opera lui D. Hume asupra istoriei naturale a religiei, interpretarea originilor fabulelor și oracolelor, a lui Fontenelle, explicațiile religiei oferite de Voltaire și de enciclopediștii francezi. În sfârșit, *Religia în limitele rațiunii* de Kant, care rezumă și aureolează toate interpretările anterioare.

Trăsăturile caracteristice ale explicării raționaliste a religiei sunt: reînțoarcerea la explicarea originii sale prin frică, admirația copleșitoare în fața realităților naturale, ignoranța și viclenia clasei sacerdotale⁵, compararea credințelor recent descoperite și a celor ale marilor culturi din Extremul Orient cu religia creștină⁶ și, mai ales, stabilirea unei religii naturale sau „a rațiunii“, al cărei conținut se reduce, în termeni generali, la afirmarea existenței unei ființe supreme, precum și la practicarea unei morale întemeiate pe rațiunea omului, din perspectiva căreia se judecă și se critică diferitele religii pozitive⁷.

Curentul de asimilare a religiei de către rațiunea filozofică va culmina cu opera lui Hegel, care are meritul de a fi continuat linia kantiană de studiere

¹ A. Bros, *Aperçu historique sur l'histoire des religions*, in M. Brillant și R. Aigrain, *Histoire des religions*, I, Paris, 1953, pp. 11-12.

² H. Pinard de la Boullaye, *op. cit.*, pp. 223-225.

³ Cf. E. Evans-Pritchard, *Theories of Primitive Religion*, Oxford, 1965.

⁴ *De la religion considérée dans sa source, ses formes et ses développements*, Paris, 1824-1831; cf. Pinard de la Boullaye, *op. cit.*, p. 247, n. 50.

⁵ Cf. D. Hume, *Natural History of Religion*, Londra, 1757; Fontenelle, *De l'origine des fables*, ed. critică de J.R. Carré, Paris, 1932.

⁶ Cf., de exemplu, Ch. de Brasses, *Du culte des dieux fétiches ou parallèle de l'ancienne religion de l'Égypte avec la religion actuelle de la Nigritie*, 1760.

⁷ Cf. E. Cassirer, *Die Philosophie der Aufklärung*, Tübingen, 1932; H. Duméry, *Critique et Religion*, Paris, 1957, cap. 2, pp. 456 și urm. și, ca exemplificare a acestei atitudini, I. Kant, *La religión dentro de los límites de la mera razón*, Madrid, 1969.

filozofică a religiei și de a fi realizat un efort considerabil de tipologizare și sistematizare a diferitelor religii văzute ca realizări istorice ale ideii de religie¹.

În cadrul Iluminismului german se va iniția o nouă formă de interpretare a religiei, ce va culmina în epoca romantismului. Autorii reprezentativi ai tendinței respective sunt G.E. Lessing, Herder, F.W. Schelling² și F. Schleiermacher. Se cuvine să notăm că niciunul dintre acești autori nu depășește cu totul principiul raționalist de bază, conform căruia omul trebuie să fie considerat „măsura faptului religios“. Toți însă acordă o atenție sporită elementelor nonraționale conținute în faptul religios și se preocupă mai adânc de individualitatea istorică religioasă, precum și de evoluția formelor sale, deschizând drum convingerii, clar exprimate de Schleiermacher, că religia este un domeniu specific al conștiinței (prin urmare, nu poate fi înțeleasă decât prin ea însăși³) și că, în cadrul ei, un rol important îl joacă sentimentul⁴.

2. Știința modernă a religiilor

În acest subcapitol vom expune cele mai importante doctrine despre natura și originea religiei născute prin aplicarea sistematică, în studierea faptului religios, a metodelor specifice științelor pozitive până la metoda fenomenologică.

Aplicarea unor astfel de metode presupune ceea ce s-a numit „emanciparea științei religiilor“⁵ de sub dubla tutelă sub care a fost supusă până în momentul respectiv, și anume: tutela filozofiei religiei, preocupată cu precădere de critica validității faptului religios, și tutela teologiei, cu preocupările sale apologetice. Termenul de știință, folosit de acum înainte pentru studierea faptului religios, exprimă prevalența pe care o va deține, în cadrul său, descrierea faptelor pozitive conform unor metode diferite de la o etapă la alta. În același timp, el indică tendința majorității reprezentanților săi de a exprima și înțelege faptul religios ca pe un fenomen cultural printre celelalte fenomene culturale.

¹ Cf. *Philosophie der Religion* (traducere franceză de J. Gibelin, *Leçons sur la philosophie de la religion*, Paris, 1959).

² Cf. în special *Philosophie der Offenbarung* și *Philosophie der Mithologie*, 2 volume, ediție nouă, Darmstadt, 1966. În această ultimă lucrare, Schelling deschide noi perspective pentru înțelegerea mitului și a simbolului și expune idei interesante asupra „evoluției“ de la monoteism la politeism.

³ *Reden über die Religion* (traducere franceză: *Discours sur la religion*, Paris, 1944, pp. 306 și urm.)

⁴ Despre acești autori, cf. Mensching, *op. cit.*, pp. 59-72.

⁵ Cf. Mensching, *op. cit.*, pp. 72-75; J. Wach, *op. cit.*, pp. 1-20.

Rezultatele diverșilor autori vor fi, cum vom vedea îndată, foarte diferite și de multe ori contradictorii. Însă cea mai mare parte dintre ele sunt determinate de unele principii comune, care constituie presupuzițiile ce au dirijat comprehensiunea și constituirea științei religiilor de-a lungul întregii perioade amintite. Înainte de a intra în analiza principalelor sisteme, vom expune pe scurt aceste presupuziții comune.

a. Presupuziții comune primelor elaborări din cadrul științei religiilor

Prima este principiul, moștenit din epoca raționalismului și Iluminismului, conform căruia religia nu poate fi decât un produs cultural al omului, apărut într-o anumită perioadă istorică. În baza acestei presupuziții, caracterul de „supranatural” pe care și-l atribuie diversele religii se descalifică, dispare, ca fiind incompatibil cu absoluta independență a rațiunii umane, rațiunea împiedicând acceptarea oricărei realități supranaturale. De aceea nu este exagerat să afirmăm că teoriile elaborate pe baza acestei presupuziții, în ciuda pretenției lor științifice, sunt la fel de dogmatice ca și cele apărute în filozofiile veacului al XVIII-lea¹.

A doua presupuziție a aproape tuturor religiilor la care ne vom referi o constituie schema „pozitivistă” de interpretare a istoriei, propusă de Comte în *Filozofia pozitivă*², schemă în cadrul căreia religia aparține primului stadiu, mitic, fabulatoriu sau teologic al istoriei, substituit ulterior de cel metafizic care, la rândul lui, va fi înlocuit de stadiul pozitiv, instaurat odată cu apariția științei.

Plecând de la această formă preliminară de înțelegere a religiei, se explică perfect a treia trăsătură comună tuturor teoriilor ce vor fi expuse mai încolo și care poate fi definită ca „obsesie a originii” faptului religios³. Într-adevăr, dacă faptul religios este unul produs de om, el trebuie să-și fi avut rădăcinile într-un stadiu nereligios anterior. Astfel, toate teoriile apărute în această perioadă a

¹ E. Evans-Pritchard, *op. cit.*, pp. 31-34; cf., de asemenea, Mircea Eliade, *Zum Verständnis primitiver Religionen*, in „Antaios” 10 (1969), pp. 337-345.

² În explicarea religiei, Comte își însușește interpretarea lui De Brosses, *op. cit.*, după care s-ar fi trecut de la cultul realităților inanimate sau vii la politeism, iar de aici, la monoteism; cf. *Cours de Philosophie Positive*, 1892, lecțiile 52-54; precizări în Pinard de la Boullaye, *op. cit.*, p. 371.

³ Cf. M. Eliade, *Die Suche nach den Ursprüngen der Religion*, in „Antaios” 6 (1965), pp. 1-18; Marc Bloch vorbește de „obsesia originilor”, cit. în E.E. Pritchard, *op. cit.*